ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ–ВАРНА

КНИГА IX (XXIV)

BULLETIN DU MUSÉE NATIONAL DE VARNA

TOME IX (XXIV)

1973

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ — ВАРНА
BULLETIN DU MUSÉE NATIONAL DE VARNA
КНИГА (TOME) IX(XXIV), 1973

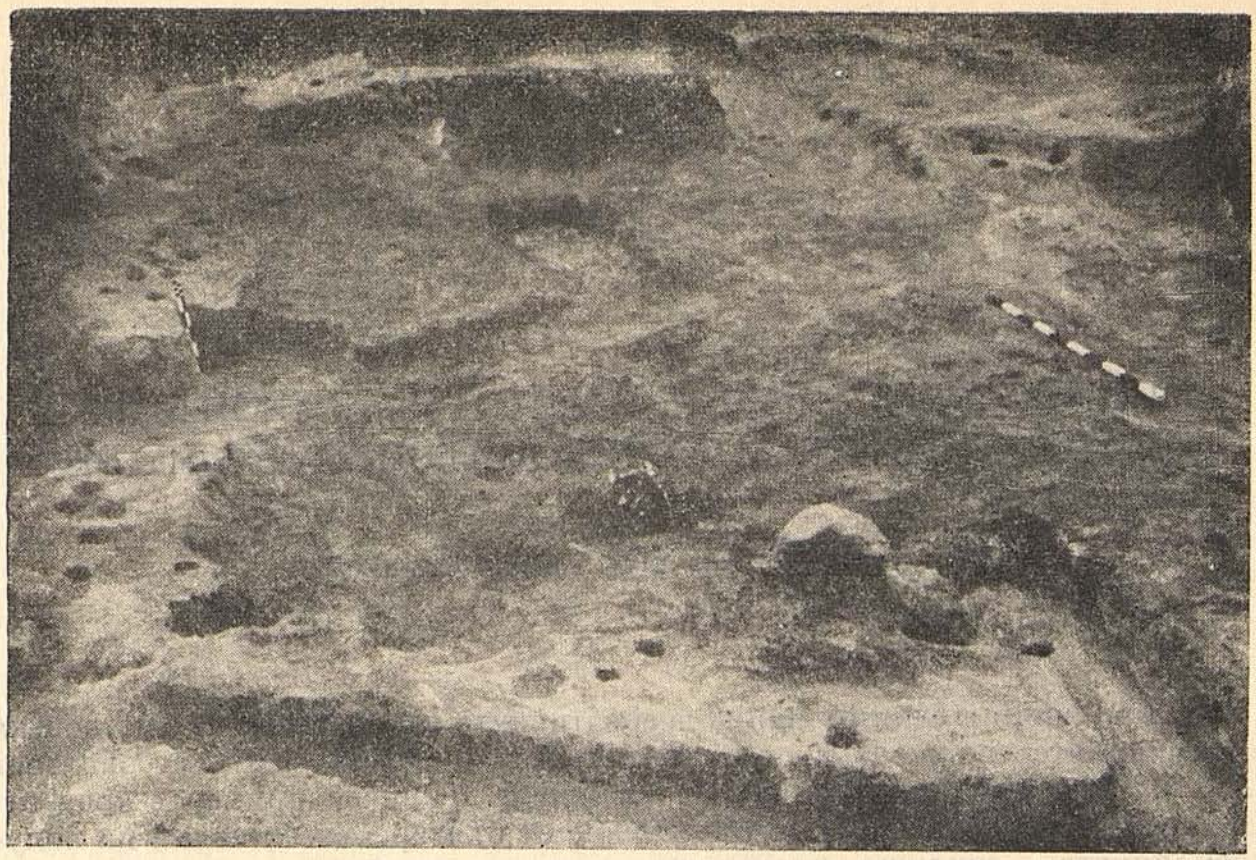
ПРИНОС КЪМ ИЗУЧАВАНЕТО НА СТАРОБЪЛГАРСКОТО ЖИЛИЩЕ В СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

ДИМИТЪР ИЛ. ДИМИТРОВ

Жилището е един от най-консервативните елементи в бита на човека от миналите епохи. В много случаи отделни негови черти се запазват дълго след промяната на начина на живот. Типичен пример в това отношение е продължителното използване от българските славяни на полуземлянката — жилище, подходящо предимно за страни с хладен и влажен въздух — дълго след заселването им в сравнително топлите балкански земи. Затова при неговото изучаване често се получават ценни исторически сведения за етно-културните промени в даден район през определена епоха. Особено необходимо в тази насока е проучването на жилището през ранното българско средновековие, за която епоха историческите данни са съвсем бедни. През последните години Варненският исторически музей предприе редица изследвания за изучаването на старобългарското жилище на територията на Варненския окръг. Особено ценни сведения в това отношение бяха получени при проучването на едно старобългарско селище в района на с. Блъсково.

Село Блъсково влезе в археологическата литература чрез разкопания през 1964 г. некропол с трупоизгаряне от времето на Първата българска държава, находящ се в м. «Чешме юстю» южно от селото.[1] Богатият и интересен материал, получен при разкопаването на некропола, подтикна научния колектив на Варненския музей да предприеме издирване и проучване на селището, на което е принадлежал некрополът. За тази цел през 1967 г. бяха извършени сондажни разкопки на старобългарското селище, което се намираше на около 0,8 км западно от споменатия некропол и на което вероятно е принадлежал некрополът. Селището заемаше първата ниска незаливна тераса над широката долина на р. Ана дере (Главница), известна всред населението под името «Кокарджата» и отстояща на около 1,2 км южно от центъра на с. Блъсково. При разкопките бяха открити останките от 6 жилища и разнообразен битов материал. Пет от жилищата представляваха правоъгълни полуземлянки, а шестото — слабо вкопано надземно жилище с кръгла фор-

[1] Димитър Ил. Димитров, Ранносредновековен некропол при село Блъсково, Варненски окръг, ИНМВ, III (XVIII), 1967, стр. 127—147.

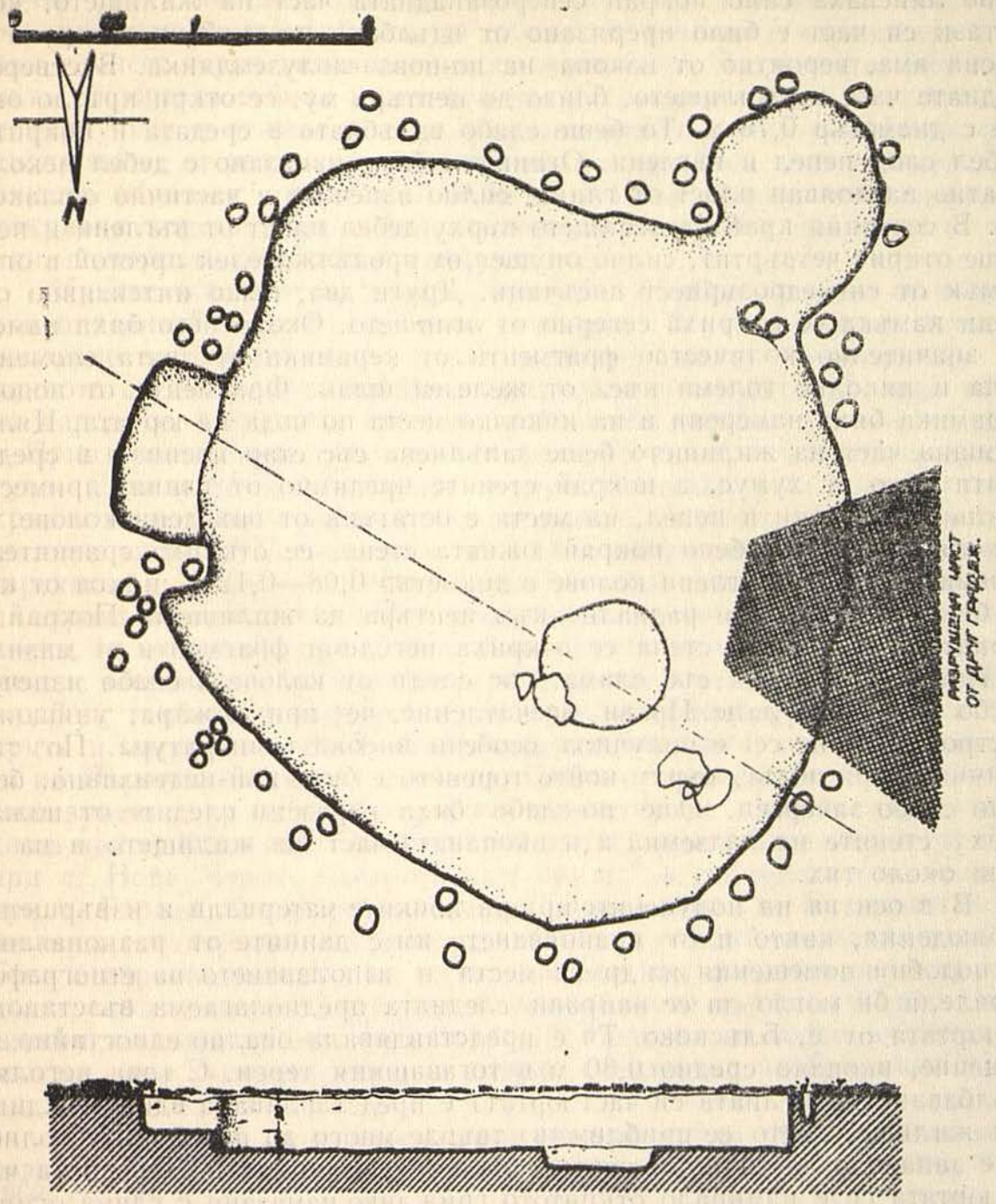

Обр. 1. Фотоснимка на разкопаната юрта при с. Блъсково
Abb. 1. Photo der ausgegrabene Jurte bei Dorf Blăskovo

ма — юрта. Пълният отчет за разкопките ще бъде обнародван другаде, а тук ще се спрем само на изследването на юртата (обр. 1).

Юртата се откри в западната част на изследваното пространство, в сондаж XVII. Тук профилът на терена има следния вид: 1. Хумусен орен пласт с дебелина 0,20 м, в който се срещаха съвсем малко количество фрагменти от двата характерни за Североизточна България керамични типа — гърнета с врязана украса и съдове, украсени чрез излъскване. 2. Ненарушен хумусен пласт с дебелина 0,30 м (от 0,20 до 0,50 м от съвременното ниво), наситен със значително количество керамичен материал от споменатите два типа, с разрушени късове от отухлена мазилка от стени на жилища, добре изразени петна от пепел и въглени и някои битови предмети. 3. На 0,50 м от сегашната повърхност навсякъде излизаше здравият терен от твърда жълтеникава глина, в който бяха вкопани полуземлянките. Дневната повърхност по времето, когато са съществували полуземлянките и юртата, е била с 0,25 — 0,40 м под сегашното ниво на терена. Първите следи от юртата бяха открити на 0,30 — 0,35 м от сегашната повърхност, когато на места започнаха да излизат петна от пепел, примесена с въглени — остатъци от опожаряването на жилището. Подът ѝ се откри на дълбочина 0,70—0,72 м от съвременното ниво. Той се състои от подравнен и утъпкан вследствие на употребата естествен терен от жълта глина. При построяването си жилището е било вдълбано с 0,28—0,30 м от тогавашното ниво — с 0,08—0,10 м в хумусния слой и 0,18—0,20 м в здравата глинеста почва. То има формата на неправилна елипса с максимален диаметър 4,50 м и минимален диаметър

3,70 м. В югозападната част на юртата се откри разширение, излизащо извън стената, с дъговидна форма, дължина 1,10 м и дълбочина (широчина) 0,95 м. В източната част на жилището, срещу споменатото разши-

Обр. 2. План и разрез на юртата от Блъсково
Abb. 2. Plan und Durchschnitt der Jurte bei Blăskovo

рение, се откри издигнато с 0,08—0,10 м над нивото на пода стъпало, също изрязано в здравия терен, широко 0,92 м и дълго (дълбоко) 0,45 м (обр. 1 и 2). В здравата глинеста почва покрай вдълбаната част на жилището бяха открити добре запазени следи от един, респ. два реда колове с кръгла форма и диаметър между 0,06 и 0,11 м. Коловете са били забити отвесно в почвата на дълбочина 0,20—0,27 м. Те се откриваха на

разстояние от 0,06 (за първия ред колове) до 0,30 м (за втория ред) от изрязаните в глината стени на жилището. Коловете ограждат юртата от всички страни, включително споменатото разширение. Следите от колове липсваха само покрай северозападната част на жилището, което в тази си част е било прерязано от вдълбана по-дълбоко в терена покъсна яма, вероятно от изкопа на по-нова полуземлянка. В северозападната част на жилището, близо до центъра му, се откри кръгло огнище с диаметър 0,70 м. То беше слабо вдлъбнато в средата и покрито с дебел слой пепел и въглени. Огнището беше измазано с дебел неколкократно наслояван пласт от глина, силно изпечена и частично ошлакована. В северния край на огнището върху дебел пласт от въглени и пепел беше открит четвъртит, силно опушен от продължителен престой в огъня камък от сив едрозърнест пясъчник. Други два, също интензивно опушени камъка се откриха северно от огнището. Около него бяха намерени значително количество фрагменти от керамика от двата споменати типа и няколко големи късa от железен шлак. Фрагменти от подобна керамика бяха намерени и на няколко места по пода на юртата. Цялата вкопана част на жилището беше запълнена със стар насип — в средата почти само от хумус, а покрай стените предимно от глина, примесена обилно с въглени и пепел, на места с остатъци от овъглени колове. На няколко места, особено покрай южната стена, се откриха сравнително големи части от овъглени колове с диаметър 0,08—0,12 м, някои от които бяха разположени радиално към центъра на жилището. Покрай северната и източната стена се откриха неголеми фрагменти от мазилка от глина, примесена със слама, със следи от колове и слабо изпечено грубо загладено лице. Прави впечатление, че при пожара, унищожил постройката, не се е получила особено висока температура. По тази причина дори подът, върху който горенето е било най-интензивно, беше само слабо зачервен. Още по-слабо бяха изразени следите от пожара върху стените на надземната и вкопаната част на жилището и на насипа около тях.

Въз основа на получените при разкопките материали и извършените наблюдения, както и от сравняването им с данните от разкопаването на подобни помещения на други места и използването на етнографски паралели би могло да се направи следната предполагаема възстановка на юртата от с. Блъсково. Тя е представлявала овално едностайно помещение, вкопано средно 0,30 м в тогавашния терен. С това неголямо вдълбаване на долната си част юртата е представлявала един междинен тип жилище, което се приближава твърде много до надземните колиби, но е запазило частично и чертите на полуземлянката. В средната част на юртата се е намирало откритото грижливо измазано с глина огнище с кръгла форма — твърде подобно на огнищата от някои надземни жилища, разкопани в редица раннобългарски селища в Североизточна България. Интересна особеност на юртата от с. Блъсково е закръгленото разширение, намиращо се в югозападната част на жилището. Отворът на разширението е бил стеснен откъм стената на жилището чрез два кола, забити в пода му. За съжаление, в тази интересна част на жилището липсваха материали, които да подскажат неговото предназначение. Най-вероятно е да е служило за домашен олтар. Входът на юртата се е намирал в средата на източната стена, срещу разширението. Той е бил оформен като правоъгълен издатък, който образувал миниатюрно пред-

дверие. Стените на юртата в нейната надземна част са се състояли от дебела около 0,30 м мазилка от глина, обилно примесена със слама, която е била налепена върху скелет от двоен ред отвесно забити в здравата почва тънки колове. Отвътре, както показаха запазените малки части от слабо изпечената мазилка, тя е била подравнена с изрязаната в здравия глинест терен вкопана част на жилището. Надземната част на стените на юртата е била издигната над тогавашния терен с около 1,50 м и върху нея е лежала лека покривна конструкция с конична форма, състояща се от радиално разположени и свързващи се в центъра на жилището колове с дебелина от 0,08 до 0,12 м. Върху така изградената покривна конструкция е било поставено защитното покритие от слама или по-вероятно от дебел слой камъш.

Кръглото в план жилище — юртата — е добре известно от етнографски описания[2] и археологически разкопки.[3] То е било и си остава характерно за народи, които водят подвижен живот на скотовъди. През ранното средновековие юртата е била един от основните типове жилище на народите, обитаващи степните райони по долното течение на р. Дон и Приазовието, известни като носители на т. нар. салтово-маяцка култура. Доколкото прабългарите са принадлежали към същия културен кръг и са водили подобен начин на живот, те също са използвали като жилище юртата.[4] Естествено е, че и след заселването си в днешните български земи поне за известно време те са запазили древната традиция да строят жилища от подобен тип. Затова не може да има никакво съмнение, че откритото при с. Блъсково кръгло жилище трябва да се свърже със заселили се по тези места и живеещи в същото селище прабългари. Тук трябва да подчертаем, че юрти и юртообразни жилища са открити и на други места в Североизточна България, съставляваща ядрото на Първата българска държава. Следи от такива жилища са засвидетелствувани при археологическите разкопки на старобългарските градища при с. Кладенци, Толбухински окръг, при с. Стърмен до гр. Бяла,[5] при с. Нова Черна, Силистренски окръг,[6] в селището в м. «Стареца» при с. Гарван, Силистренски окръг.[7] Традицията да се строят подобни жилища е намерила пластичен израз в един открит неотдавна паметник. Това е варовиков модел на юрта, намерен при разкопаването на старобългарското каменно укрепление, разположено върху останките на античния амфитеатър на Марцианопол.[8] Моделът на юрта от Марцианопол ни дава типично, макар и твърде схематично изображение на този

---

[2] Н. Г. Борозна, Материальная культура узбеков Бабатага и долина Кафирнигана, в сб. Материальная культура народов Средней Азии и Казахстана, Москва, 1966, стр. 94 и сл.

[3] С. А. Плетнева, От кочевий к городам, МИА, 142, Москва, 1967, стр. 52 и сл.

[4] С. А. Плетнева, цит. съч., стр. 5 и сл. и цит. лит.

[5] Станчо Станчев, Старобългарската култура през VIII—X в., Тр. ВПИКМВТ, т. I, 3, София, 1964, стр. 31—32, обр. 2,1.

[6] Атанас Милчев и Стефка Ангелова, Археологически разкопки и проучвания в местността «Калето» при с. Нова Черна, Силистренски окръг, през 1967—1969 г., ГСУ, Фил. историч. факултет, XIII, кн. III— история, стр. 24—27, табл. XV, 1.

[7] Ж. Н. Въжарова, Славяни и прабългари (тюрко-българи) в светлината на археологическите данни, Археология, XIII, 1971, кн. 1, стр. 17, обр. 13 б.

[8] Горана Тончева, Древният Марцианопол (пътеводител), София, 1966, стр. 16.

тип жилище. При него много ясно личат кръглите очертания на постройката, отвесните стени и лежащият върху тях коничен покрив, надлъжните радиално разположени врязани линии, върху който вероятно изобразяват камъшовото му покритие. Също така много добре е показан леко вмъкнатият в стената отвор за вратата, закрит с двойна рогозка или завеса (обр. 3).

Обр. 3. Модел на юрта от варовик от старобългарското укрепление при Девня

Abb. 3. Modell einer Jurte aus Kalkstein aus der altbulgarischen Festung bei Devnja

При бъдещите разкопки в Североизточна България и вероятно в Добруджа ще се открият още подобни паметници, които ще дадат възможност да добием по-ясна представа не само за разпространението, но и за характерните особености на този тип жилище, за неговото първоначално устройство и по-сетнешно развитие. Все пак и откритият досега материал позволява да набележим два различни типа на юрти.

Първият тип на юрти е представен засега от кръглите жилища, открити в градището при с. Кладенци. Според кратките сведения на изследвача това са били надземни съоръжения с овална, или по-скоро с елипсовидна форма.[9] Жилищата от с. Кладенци стоят най-близко до леките преносими юрти, характерни за население, водещо подвижен начин на живот.

Юртата от селището при с. Блъсково представлява втори тип на този вид жилище. Тя се различава извънредно много от юртите при с. Кладенци не само по своята конструкция, но и по замисъла си. Преди

[9] Ст. Станчев, цит. съч., стр. 32.

всичко това е било значително по-солидно съоръжение, което е трябвало да задоволява нуждите на население, водещо отседнал начин на живот. Юрти, много подобни на тази от с. Блъсково, са ни известни от редица ранносредновековни обекти в Придонието и особено от Десно-брежното Цимлянско градище.[10] В плана и вътрешното устройство на жилищата от тези две места намираме поразителна прилика — те са били слабо вкопани в терена, към средата им се намира слабо вдлъбнато огнище с кръгла форма, в едната от стените е оформено овално разширение, срещу което винаги се е намирал входът на жилището. Все пак между едните и другите има съществена разлика — строежа на стените им. Докато в Цимлянското градище те се състоят от тънки, забити близо един до друг колове във вътрешността на вдълбаната част на жилището, покрити с груба вълнена материя или рогозка от лико,[11] в Блъсково подебелите и раздалечени колове, забити извън жилищната яма, образуват скелета, който крепи дебелите изградени от глина стени. С това устройство на стените си юртата от с. Блъсково се различава функционално от предишните преносими юрти, като представлява вече постоянно жилище, което твърде много се доближава до конструкцията на славянската полуземлянка, от която се различава преди всичко по кръглата форма. Доколкото може да се съди от публикуваните данни, юртообразните жилища при с. Нова Черна и при с. Гарван стоят много по-близо по устройството си до юртата от с. Блъсково, отколкото до жилищата от с. Кладенци.

Откритите напоследък в Североизточна България юрти представляват важен археологически материал за ранната история на българския народ. Те са едни от най-сигурните свидетелства за присъствието в този район на втория етнически елемент освен славяните — прабългарите. Същевременно те показват ясно промените, настъпили в бита на прабългарите при заселването им в тези области и при близкото общуване с по-многобройното славянско население. Запазвайки по традиция плана и вътрешното устройство на своето жилище, те внасят в него някои промени, предизвикани както от променения начин на живот — тяхното трайно отсядане в определени селища, така и от влиянието на славянското жилище — полуземлянката. Наред с това изучаването на паметниците от подобен тип е първостепенен исторически извор за изясняването на някои въпроси, засягащи взаимоотношенията между двата основни етнически елемента на българския народ — славяните и прабългарите. Преди всичко откриването в различни места в Североизточна България и Добруджа на юртообразни жилища е сигурно доказателство, че прабългарите не са живели затворен живот само в малък район на държавата, а са били разпръснати из почти цялата тази територия. Друг още по-важен извод се налага от такива факти като намирането на юрти, а следователно и население от прабългарски произход в малки селища, както това при с. Блъсково. При това, както показаха разкопките на близкия некропол, поне значителна част от населението на селището е било от славянски произход. По такъв начин става ясно, че още в един твърде ранен период (не по-късно от IX в., към което време трябва да се

---

[10] С. А. Плетнева, цит. съч., стр. 53 и сл., рис. 11.
[11] Пак там, стр. 52.

отнесе юртата) в редица селища на Североизточна България са живеели съвместно славяни и прабългари. Идентични са условията, при които протича съвместният живот между славяни и прабългари, и в останалите обекти, в които са намерени заедно юрти и полуземлянка. По такъв начин от изложеното дотук се вижда ясно колко много може да помогне за изясняването на сложните процеси, довели до създаването на българския народ и на българската култура, изучаването на такъв конкретен археологически материал като жилището на обикновения човек.

BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG EINER ALTBULGARISCHEN WOHNSTÄTTE IN NORDOST BULGARIEN

Dimităr Il. Dimitrov

Zusammenfassung

Zu einer im Jahre 1967 südlich vom Dorf Blăskovo, Bezirk Varna, durchgeführten Sondenuntersuchung in einer frühbulgarischen Siedlung (8. bis 10. Jahrhundert), gehörte ein im Jahre 1964 ausgegrabenes heidnisches Nekropol, dessen Bestattung durch Brandbestattung ausgeführt worden war. Ausgegraben wurden 6 Wohnstätten — 5 Halberdhütten und eine Jurte. Hier beschreiben wir nur die Jurte. Sie hat eine ovale Form und einen maximalen Durchmesser von 4,50 m (Abb. 1 und 2). Eingegraben war sie im damaligen Niveau des Terrains mit 0,28—0,30 m. In ihrem Südwestteil entdeckte man ausserhalb ihrer Umrisse eine halbrunde Ausdehnung, während im Ostteil der Eingang mit einer Stufe formiert war. Im Zentralteil der Jurte war eine ovale Feuerstelle angelegt. Die Wände des überirdigen Teils der Wohnstätte bildete auf ein Holzskelett von zwei Reihen geklebter Ton. Die ausserhalb der Wohnstätte senkrecht eingeschlagenen Pfähle hatten eine Dicke von 0,06—0,11 m. Das Dach war konisch, überdeckt mit Stroh oder Schilf. Diese Jurte besitzt grosse Ähnlichkeiten mit manchen Jurten aus der Zimljansksiedlung am Flusslauf des Don.

Zusammen mit dem kreisförmigen Plan der jurtenartigen Wohnstätten entdeckt bisher in einigen frühmittelalterlichen Objekten in Nordostbulgarien — beim Dorf Kladenci, Bezirk Tolbuhin, beim Dorf Garvan, Bezirk Silistra, und beim Dorf Nova Černa, Bezirk Silistra, erscheinen die Jurten aus Blăskovo der archäologische Beweis dafür, dass dieses Gebiet von einer protobulgarischen Bevölkerung besiedelt gewesen ist.